

ધોરણ - 9

સામાજિક વિજ્ઞાન

પાઠ - 13

ભારત : સ્થાન, ભૂસ્તરીય રચના
અને ભૂપૃષ્ઠ - I

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1. નીચેના પ્રશ્નોના ટ્રંકમાં ઉત્તર લખો :

(1) ભારતનું પૂર્વગોળાઈમાં મોકાનું સ્થાન છે. શાથી ?

- ભારત પૂર્વગોળાઈમાં મોકાનું સ્થાન ધરાવે છે અને તેનું વ્યુહાત્મક મહત્વ પણ વિશેષ છે જેમાં પ્રાચીનકાળમાં પરસ્પર સંબંધોને વિકસાવવામાં સમુક્રોનું મહત્વપૂર્ણ યોગદાન છે.
- હિંદ મહાસાગરના શીર્ષસ્થ સ્થાને ભારત આવેલો છે.

► પૂર્વ આફિકા, પશ્ચિમ એશિયા, દક્ષિણ એશિયા વગેરે દેશો સાથે ઘનિષ્ઠ સાંસ્કૃતિક સંબંધો છે દક્ષિણ આફિકાથી આવતો જળમાર્ગો તથા સુએજ ભારત પાસેથી પસાર થાય છે એ દ્વારાઓ ભારતનું પૂર્વ ગોળાઈમાં મોકાનું સ્થાન છે.

(2) ભારત વૈવિધ્યસભર ભૂપૃષ્ઠ શાથી ધરાવે છે ?

- ભારતના ઉત્તર ભાગમાં ઉચ્ચી, વિશાળ પર્વતશ્રેણી આવેલી છે તેમાં હિમાલય જેવા ઉંચા પર્વતો, ઉચ્ચપ્રદેશો, ઊર્ડી ખીણો, ઘાટ વગેરે આવેલા છે તેમજ ઉત્તરનો મેદાની પ્રદેશ વિશાળ છે. જેમાં ગંગા, સિંધુ, બ્રહ્મપુત્રા જેવી મોટી નદીઓના કાપની માટીનું બનેલું છે દક્ષિણમાં દ્વિપક્લીય ઉચ્ચ પ્રદેશ આવેલો છે દક્ષિણમાં પ્રાચીન મંદિરો, કુદરતી નજીરો પણ જોવા મળે છે.
- ત્યારબાદ પૂર્વ પશ્ચિમ કિનારે તટીય મેદાનો છે.
- આમ, ભારત વૈવિધ્યસભર ભૂપૃષ્ઠ ધરાવતો દેશ છે.

(3) ભારતનો આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કેમ સરળ બન્યો છે ?

► ભારતનો આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર સરળ બન્યો છે કે કારણે કે વિશ્વના ધણા બધા દેશોનો વેપાર સમુદ્ર કિનારાના લાભને કારણે સરળ બન્યો છે. ભારત લગભગ 7500 કિ.મી. લાંબો સમુદ્ર કિનારો ધરાવે છે અને મોકાનું ભૌગોલિક સ્થાન ધરાવે છે આ ઉપરાંત લાંબા સમુદ્રમાં સુએઝની નહેરમાં થઈને યુરોપ, ઉત્તર આફિકા, ઉત્તર અમેરિકા થઈને ઇન્ડોનેશિયાની મલાક્કાની સામુદ્રધુનીમાં થઈ પેસેક્ટ મહાસાગર પસાર કરીને કેનેડા પહોંચી શકાય છે આમ, સમુદ્રમાર્ગ બહોળો હોવાને લીધે આંતરરાષ્ટ્રીય માર્ગ સરળ બન્યો છે.

(4) ભારત “સંસ્કૃતિનું સમન્વયતીર્થ” બન્યું છે – સમજાવો.

- ભારતએ સહિષ્ણુતા ધરાવતો દેશ છે તેમાં બધા ધર્મો, જાતિઓ અને પ્રજાઓ પ્રત્યે સમભાવ એ ભારતીય સંસ્કૃતિનું આગવું લક્ષણ છે આથી ભારતે તમામ દેશો જોડે મૈત્રીના દ્વારા ખુલ્લા રાખીને સૌને આવકાર્યા છે.
- આ ઉપરાંત ભારતમાં હિંદુ, શીખ, જૈન, પારસી, મુસ્લિમ, બૌદ્ધધર્મના આમ વિવિધ ધર્મના લોકો રહે છે અને ભિન્ન ભિન્ન ધર્મના સાંસ્કૃતિક તત્વોનું સંયોજન જોવા મળે છે આથી ભારત સંસ્કૃતિનું સમન્વયતીર્થ બન્યું છે.

(5) મૃદાવરણીય પ્લેટો કેટલી છે અને કઈ કઈ છે તે જણાવો.

➤ મૃદાવરણી પ્લેટો કુલ સાત છે.

(1) પેસિફિક પ્લેટ

(2) ઉત્તર અમેરિકન પ્લેટ

(3) દક્ષિણ અમેરિકન પ્લેટ

(4) યુરોપિયન પ્લેટ

(5) આફિકન પ્લેટ

(6) ઈન્ડો - ઓસ્ટ્રેલિયન પ્લેટ

(7) એન્ટાક્ટિક પ્લેટ

પ્રશ્ન : 2 નીચેના શબ્દોની સંકલ્પના સમજાવો :

(1) પ્રમાણ સમય

- સમગ્ર દેશના તેના મધ્ય ભાગમાં કે મહત્વના સ્થળનો સ્થાનિક સમય ત દેશના પ્રમાણ સમય માનવામાં આવે છે.
- આ સમય દેશના બધા સ્થળોને લાગુ પડે છે ભારતમાં એક ૪ પ્રમાણ સમય જ્યારે યુ.એસ. માં ૭ - ૭ અને રશિયામાં અગ્રિયાર પ્રમાણ સમય આપવામાં આવ્યા છે

(2) કક્કવૃત

➤ વિષુવવૃતથી 23. 30 ને અંતરે ઉત્તરમાં આવેલા અક્ષાંશવૃત્તને 'કક્કવૃત' કહે છે.

(3) દીપકલ્પ

➤ જેની ત્રણ બાજુએ સમુદ્ર કે પાણીનો વિશાળ જથ્થો હોય તેને દીપકલ્પ કહેવાય છે દા.ત., સૌરાષ્ટ્રનો દીપકલ્પ, માળવાનો વર્ગે.

(4) અપસારી

➤ પૃથ્વીની સંરચનામાં કેટલીક પ્લેટો એકબીજાથી દૂર થઈ રહી છે જેને અપસારી પ્લેટ' કહેવામાં આવે છે અપસરણની કિયાથી ભૂપુષ્ટ પર સ્તરભંગ થાય છે.

(5) ગોળાધ

➤ સમગ્ર પૃથ્વીનું વિષુવવૃત બે સરખા ભાગ પાડે છે તે ભાગ પૃથ્વીનો ગોળાધ કહેવાય છે વિષુવવૃતથી ઉત્તરે આવેલો ઉત્તર ગોળાધ અને દક્ષિણે આવેલો દક્ષિણ ગોળાધ કહેવાય છે.

(6) અભિસરણ

➤ કેટલીક જગ્યાએ મૃદાવરણીય પ્લેટો એકબીજાની નજુક આવી રહી છે આ પ્લેટોને અભિસારી પ્લેટ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન : 3 નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ લખો :

(1) ભારતનાં સ્થાન અને વિસ્તાર વિશે માહિતી આપો.

- વિશ્વના દેશોમાં ભારત આગાવું સ્થાન ધરાવે છે.
- ભારતના મુખ્ય ભૂમિખંડોનો વ્યાપ 8.4° થી 37.6° ઉત્તર અક્ષાંશવૃત અને 68.97° થી 97.25° પૂર્વ રેખાંશવૃત વચ્ચે આવેલો છે.
- ભારતની મધ્યમાંથી કર્કવૃત પસાર થાય છે 23,030 ' ઉત્તર અક્ષાંશવૃત પર આવેલો છે.
- ભારતના અરબ સાગરમાં લક્ષ્ણીપ અને બંગાળની ઘાડીમાં આંદમાન - નિકોબાર ટાપુઓ આવેલા છે.

□ વિસ્તાર

- ભારત દેશના અક્ષાંશીય અને રેખાંશીય વ્યાપ બંને લગભગ સરખા 30 છે પરંતુ વાસ્તવિક રીતે કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ 3214 કિમી છે પશ્ચિમ ગુજરાતથી શરૂ કરીને પૂર્વ અરુણાચલ પ્રદેશ સુધીનો વિસ્તાર 2933 કિમી છે
- ભારતનું ક્ષેત્રફળ 32.8 લાખ ચોરસ કિલોમીટર છે જગતના કુલ ક્ષેત્રફળના માત્ર 2.42 ટકા જેટલું છે

- ભારતના પ્રમાણી સમયની રેખા 82.30' પૂર્વ રેખાંશવૃત્ત છે જે પાંચ રાજ્યોમાંથી પસાર થાય છે તેનો સ્થાનિક સમય ભારતનો પ્રમાણ સમય માનવામાં આવે છે.
- ભારતનો ક્ષેત્રફળ સંદર્ભે જગતમાં સાતમો કમ છે.
- ભારતથી મોટા છ દેશો અનુકૂળ રશિયા, કેનેડા, યુએસએ, ચીન, બ્રાઝિલ અને ઓસ્ટ્રેલિયા છે.
- ભારતના પૂર્વ અને પશ્ચિમે આવેલા સ્થળોના પ્રમાણ સમયમાં આશરે બે કલાકનો ફરક છે.

(2) સુએર નહેર શરૂ થવાથી ભારતને ક્યો લાભ થયો છે ?

- ઈ.સ. 1869 માં રાતા સમુદ્ર અને ભૂમધ્ય સમુદ્રને જોડતી સુએર નહેરે ભારત અને યુરોપ વચ્ચેનું અંતર આશરે 7000 કિમી જેટલું ઓછું થયું છે તેથી જળમાર્ગ યુરોપ યુ.એસ.એ. અને કેનેડા સાથે વેપાર કરવામાં સમયની ઘણી બચત થઈ છે.
- આ સુએર નહેરને લીધે આ દેશો વચ્ચે વ્યાપારમાં ખૂબ લાભ પ્રાપ્ત થયો છે.

(3) પૃથ્વીની રચના વિશે વિસ્તૃત માહિતી આપો.

- પૃથ્વીની સંરચના વિશેની જાણકારી ખુબ જ રોચક છે પૃથ્વીનો ઉપરનો પોપડો તેની નીચે રહેલા એસ્ટેનોફિયરના અર્ધ પ્રવાહી વિસ્તાર ખડકોની ઉપર તરી રહ્યો છે પૃથ્વીના પેટાગ્રમાં થતી કિરણોત્સર્ગી પ્રક્રિયાને પરિણામે ગરમી ઉદ્ભવે છે.
- ભૂ- કવચ તરફ ઉદ્ભવતા તરંગો દ્વારા ઉપરનું પડ ફાટીને મોટા મોટા ટુકડામાં વિભાજિત થઈ જાય છે અને આમ મુખ્ય સાત મુદ્દાવરણી પ્લેટોની રચના થાય છે.

- કેટલીક જગ્યાએ પ્લેટો એક - બીજાથી દૂર જઈ રહી છે તેને અપસારી પ્લેટ કહે છે કેટલીક પ્લેટો એકબીજાથી નજુક આવી રહી છે તેને અભિસારી પ્લેટ કહે છે.
- અપસરણ અને અભિસરણની કિયાથી ભૂપૃષ્ઠ પર સ્તરભંગ અને ગેડીકરણ થાય છે આ પ્લેટની ગતિવિધિઓ થકી લાખો વર્ષો દરમિયાન ભૂમિખંડોના આકારો અને સ્થાનકેરો થાય છે.
- પ્લેટો જ્યા એકબીજાથી દૂર ખસે છે ત્યાં ભૂમિખંડો અને મહાસાગરોમાં ફાટોનું નિર્માણ કરે છે ભારત કરોડો વર્ષ પહેલા ગોંડવાનાલેન્ડ નામના પ્રાચીન વિશાળ ભૂમિખંડનો ભાગ હતો.
- આમ, ભારતીય ભૂમિખંડમાં અનેક વિવિધતા જોવા મળે છે

પ્રશ્ન : 4 નીચેના પ્રશ્નોનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી જવાબ લખો:

- (1) ભારતની પ્રમાણસમયની રેખા ક્યા રાજ્યમાંથી પસાર થતી નથી ?
- (A) ઉત્તરપ્રદેશ
- (B) છતીસગઢ
- (C) મધ્યપ્રદેશ
- (D) તમિલનાડુ

(2) ભારતની ઉત્તરે : ચીન, ભારતની વાયવે : _____ ?

(A) બાংગলાદેશ

(B) પાકિસ્તાન

(C) શ્રીલંકા

(D) નેપાળ

(3) નીચે આપેલાં રાજ્યોને દક્ષિણથી ઉત્તર દિશાના ક્રમમાં ગોઠવો :

ઉત્તરાખંડ, કેરળ, મધ્યપ્રદેશ, આંધ્રપ્રદેશ, દિલ્હી

(A) ઉત્તરાખંડ, દિલ્હી, મધ્યપ્રદેશ, આંધ્રપ્રદેશ, કેરળ

(B) કેરળ, આંધ્રપ્રદેશ, મધ્યપ્રદેશ, દિલ્હી, ઉત્તરાખંડ

(C) આંધ્રપ્રદેશ, મધ્યપ્રદેશ, ઉત્તરાખંડ, દિલ્હી, કેરળ

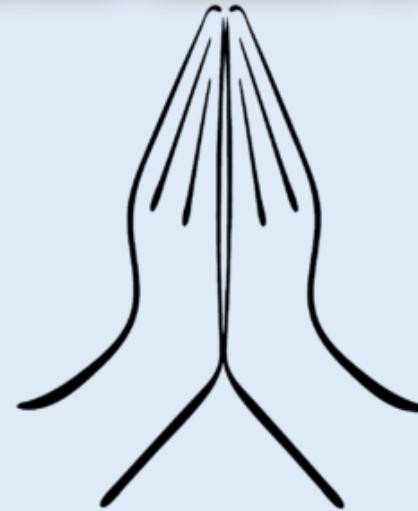
(D) કેરળ, આંધ્રપ્રદેશ, દિલ્હી, મધ્યપ્રદેશ, ઉત્તરાખંડ

(4) નીચેના પૈકી ક્યો દેશ ભારતના ક્ષેત્રફળ સંદર્ભે વધુ
વિશાળ છે ?

- (A) કેનેડા**
- (B) ઇંગ્લેન્ડ
- (C) પાકિસ્તાન
- (D) થાઇલેન્ડ

- (5) ભારતના પડોશી દેશોના સંદર્ભે કઈ જોડી અયોગ્ય છે ?
- (A) અફઘાનિસ્તાન - ઉત્તર-પશ્ચિમ
- (B) નેપાળ - ઉત્તર-પૂર્વ
- (C) ચીન - ઉત્તર
- (D) બાંગ્લાદેશ - પશ્ચિમ**

THANKS

FOR WATCHING